

тога пришло конструисању модела егзистирања сваког од социолошких фактора транзиције. Уопште узевши, у социолошкој литератури не постоји сагласност о томе којој од двије подоријентације дати предност. Већина социолошких димензија транзиције, поготово у Црној Гори, није социолошки утемељена, прије свега, на статистичко-реконструктивној подоријентацији, па се не може ни исказати мјерљивим обилежјима. Међутим, иако ове димензије нијесу социолошки утемељене мјерљивим елементима оне су социолошки видљиве.

Какви су били услови у којима је започела и у којима се одвија ова "велика промјена"?

Период транзиције је период преласка из социјализма у постсоцијализам. Основни захтјеви за трансформацијом статичког друштва садржани су у начелима развоја модерне политичке демократије и модерне тржишне привреде. Према томе, можемо запазити да транзиција има двије димензије, политичку и економску, односно транзицију детерминисану економском и политичком равном. Најзначајнији субјекти економске димензије су предузетници и предузетнички успостављене фирме. У оквиру политичке димензије транзиције као најзначајнији сегменти егзистирају политичке партије које се кроз своје програме залажу за успостављање модерне политичке демократије вишепартијског типа. Главни субјекти економске и политичке димензије (предузетници, фирме, партије) су носиоци који би требало да конституишу динамички основ друштва у транзицији. Самим тим субјекти који чине динамичку основу су нове покретачке снаге друштвеног развоја. (Болчић, 95)

Трансформација у већини централно/источноевропских друштава је оства-

рена мирним путем, без употребе насиља. Почетак процеса трансформације у Југославији карактеришу услови у којима доминирају или су присутни елементи насиља са трагичним посљедицама по све становнике онога што је конституисало бивше југословенско друштво. Крвави сукоби у чијој основи доминирају антицивилизацијски, антиљудски и антихумани захтјеви карактеришу услове у којима је започет процес трансформације у југословенском друштву. У окружењу и атмосфери наведених догађања одвијала се и прва фаза трансформације својине у Црној Гори.

У таквим условима није било могуће конституисати друштвену свијест погодну за власничку трансформацију. Успјешно спровођење процеса трансформације својине, а нарочито друге фазе која се односи на приватизацију, као неопходно намеће формирање друштвене, односно друштвено-групне/стратификацијске свијести, при чему ће приватници, припадници друштвених група конституисати свијест о неопходности трансформације као процеса у коме се свима пружају једнаке могућности да равноправно привређују и стварају сопствену егзистенцију. Такав случај имамо на примјеру Пољске.

Какве су одлике друштвеног груписања у периоду почетка транзиције?

Крајем 80-их година у југословенском друштву је дошло до ублажавања пирамидалне структуре (Мркшић, 1987), да би почетком 90-их била карактеристична пирамидална структура. (Лазич, 1994; Болчић, 1995) Доминантну позицију "имају модернизацијске елите чија су упоришта у институцијама које представљају покретаче преображаја". (Лазич, 1995)

Срђан Вукадиновић

Слободан Вукићевић уредник: *Својина-ипредузетништво-ипрехизија*, Никшић: Институт за филозофију и социологију Филозофског факултета у Никшићу 1995, 320 стр.

Књига "Својина – предузетништво – транзиција" је веома инспиративна за расправу. Аутори су покренули многа питања. Различност ставова по истом

питању је неминовност зборника, и то само говори о квалитету скупа који је претходио овој књизи и о самој књизи. Мислим да ће ова књига послужити

хроничарима и истраживачима овог доба као један пројекат о погледима на тако важна питања из њеног наслова.

Наслов књиге: Својина, предузетништво, транзиција ја сам схватио као функционалну цјелину, као проблемску цјелину. Математичар би можда казао: својина + предузетништво = транзиција. Свакако, овај исказ математички није тачан јер не задовољава релацију транзиција – својина = предузетништво.

Међутим, овај математички, односно механицистички поглед на проблем транзиције је присутан и огледа се у ставу да нијесу потребне промјене у својини да би се транзиција обавила. Имплицитна и експлицитна критика таквог приступа садржана у већини радова у овој књизи даје јој, по мом мишљењу, и квалитет.

Стога сматрам да овом наслову не треба прићи механицистички, већ са аспекта цјелине односно за његово разумјевање је нужан холистички прилаз. Ово значи нагласак на:

- (1) међузависностима у транзицији,
- (2) процесима у транзицији
- (3) заједничком (синергетском) процесу
- (4) симултаности и стохастичности у реализацији.

Ова четири битна елемента су основно мјерило ставова.

Шта је транзиција? Ближе, шта је циљ транзиције? Углавном се ријеч транзиција схвата као прелаз, па се каже: прелаз са командне на тржишну економију, повратак у капитализам, прелаз од социјализма у грађанско друштво. То је израз који је нашем схватању стварности ближи, можда и због тог нашег аграрног обрасца у систему вриједности. Прелаз асоцира на прелаз преко ливаде, преко цесте, преко моста. Довољно је да одлучите да пређете и успјели сте. Асоцира на коначност. Можда је ово вулгаризација, али ја желим да кажем да схватање транзиције као прелаза наглашава механицистички прилаз транзицији, наглашава ту механицистичку парадигму, тј. прилаз који су утемељили Декарт, Њутн и други по којим је свијет машина и функционише по моделу узрок – последица, а што је у основи детерминистички прилаз. Овај прилаз код нас доминира. И код нас економиста! Већина економиста има тај редуccionистички прилаз транзицији: њено свођење на један фактор.

Ја транзицију схватам не као прелаз већ као *преображај*. Тако се појам транзиције схвата у Notestein-овој теорији демографске транзиције.

Преображај је наглашена промјена *квалитетна*, то је *процес*, то је *континуиран*, то је *неизвјесност*. И са тог становишта транзиција је скуп процеса који воде промјени начина размишљања и понашања, промјени система вриједности, промјени те владајуће парадигме са циљем развијања предузетничког амбијента који спонтано води ка информационом друштву. На неке од ових компоненти указао је у овој књизи Верховин, кроз *економско понашање*, док је уважени професор Ратко Бажовић нагласио значај историјско-религиозне компоненте у транзицији. Тако нпр. ова два рада из књиге указују на нужност бијега од редуccionизма у схватању појма транзиције.

Зашто је потребна транзиција, тај преображај?

Економисти, а то потврђују радови Шошкића, Лалића и других, узрок видимо у ниској економској ефикасности. Циљ транзиције је повећање економске ефикасности! Ако се тако приђе, онда сте на путу или у оковима конструктивизма. Одмах се дају рјешења: довољно је имати доброг директора и све је ријешено; треба смањити број радника и предузеће излази из кризе. Треба привреди дати кредите и све је у реду. Нажалост, наша је пракса управо опсједнута тражењем ових и оваквих рјешења. Мени то изгледа као вјенчање на броду Титаник!

Шта су све узроци ње економске неефикасности?

Економија се не може објаснити економијом! Тако ни економска неефикасност није резултат економских фактора. И ту бих поред рада Божовића (теза о дистрибутивној правди) поменуо и рад колеге Лазића (теза о политичкој дерегулацији) и, посебно, мени близак рад колеге Симуновића. Он користи израз "диктатура над потребама", односно неразвијеност потреба, у основи којих постоји интерес. А без тога нема *мотивације*, односно, како каже колега Симуновић, недостаје мотив постигнућа, и човјек постигнућа. И ту је, по мом схватању, и изходна проблема. Одатле треба кренути!

Како моћивисајти људе да другачије раде, мисле и понашају се?

Моје досадашње практично искуство и теоријска сазнања говоре да траг у рјешавању тог проблема води или почиње од својине! При томе својина је потребан али не и довољан услов.

Иако многи кажу да је својина изгубила на значају у савременом друштву, ја имам другачије мишљење. Заправо, својина је један од три основна регулативна механизма (поред породице и државе) понашања у друштву, и промјене у својини су почетак промјена у мотивацији и понашању. И ја те промјене у својини посматрам са аспекта повећања мотивације и новог предузетничког понашања.

Транзиција отвара процес ка предузетничком друштву. У привреди тог друштва тржиште је основни механизам координације, као што је план био у социјалистичком друштву.

Да ли је тржиште, као механизам доношења и усклађивања милиона одлука, независно од облика својине? Да ли тржишту одговара било који облик својине? У нас је на политичкој сцени мишљење да је тржиште могуће успоставити на свим облицима својине. У том смислу и на друштвеној својини. То долази до изражаја кроз став о равноправности облика својине.

Међутим, постоје теоријски радови познатог мађарског економисте са Харварда, Јаноша Корнаија, који је изучио и теоријски доказао међузависност облика својине и облика координације привредних активности. Тако приватној својини одговара тржиште као механизам; друштвеној својини централно планирање; колективној својини договарање (нпр. самоуправни споразум). То су већ знања на нивоу аксиома! То потврђује и став ММФ-а који са нама неће да разговара уколико не идемо у приватизацију! То је и разлог да су кренули закони о приватизацији. И заиста човјек треба да има добар стомак кад чује како заклетни противници приватизације сада критикују оне који коче приватизацију.

Према томе, долазимо до приватизације као полуге транзиције!

Међутим, транзиција се не смије редуковати на приватизацију, како то и

истичу Силвано Болчић и Владо Гоати у неким својим радовима.

Али исто тако се не може говорити о транзицији без приватизације како истичу Михаило Марковић, Коста Михаиловић и други утицајни људи.

Шта нам је циљ ако идемо у приватизацију? Може бити двојак:

1. Да својина добије титулара! Да то буду приватна лица!
2. Да приватизација повећа мотивацију за улагање и услове за стварање институционалног амбијента који мотивише људе да боље раде и другачије мисле.

Први прилаз је опет из арсенала конструктивизма и механицистичког приступа стварности. Тако се сада друштвена имовина дијели: 20% службеницима; 20% радницима; 20% држави.... Односно тај конструктивизам се огледа управо у настојању да се законом и унапријед одреде нови власници и установи коначна својинска структура.

И ту сада улазимо у подручје креативног сањарења:

- једни кажу да треба да добију сви грађани х/те националности
- други сви грађани старији од 18 год. и
- трећи да су то фондови! Ми силујемо људе да буду власници!

Заправо ми преко овог конструктивизма вршимо трансплантацију старе матрице система вриједности на неку будућу ситуацију. Хоћемо ново чувајући старо! Хоћемо све да унапријед знамо и конструишемо. То је тај феномен тзв. социјалистичке трансформације социјализма.

Тако се јавно инсистира на том принципу једнакости или на тези Сен Жиста и Робеспјера коју у свом раду наводи професор Лековић: *једнакост је изнад слободе* односно нешто што је супротно ставу Николаја Берђајева за којег је *слобода право на неједнакост* уколико одбацујемо Берђајева, онда треба читати Ле Бона: Психологија гомиле или Мишљење и вјеровање, или ставу који критикује Божовић: *дисциплина и правичност* (видљива рука државе), а не на Хајековом: *Комунална правичност*.

Међутим, приватизација је мирна револуција, као што у наслову истиче Лаловић. Значи, ако законом одредимо титуларе ми смо на подручју конструкти-

визма, детерминизма, крајњих рјешења, свезнајућег створитеља.

Други начин одређивања власника јесте тржиште

Ми преко тржишта треба да дођемо до нових власника, до нове економски ефикасне алокације својинских права. Да својина дође у руке оних који су најбољи власници. А ко је најбољи власник? Онај који у својину (предузеће) улаже новац, себе, своју судбину и своју породицу. То је онај предузетни слој који носи промјене и има интерес за промјене. То је она друштвена група која је носила промјене, о којој говори Лазић у књизи: Систем и слом.

Значи метод приватизације треба да буде такав да то омогући: да нађе најбоље власнике. И ту долази до кључног критеријума приватизације:

Развој финансијског тржишта, који омогућује преносивост власништва. Значи, метод приватизације који не изведе предузеће на финансијско тржиште није ефикасан. Нема користи од акција које су у шкафовима незаинтересовани радника – власника, фондова – власника, државе као власника.

Финансијско тржиште треба да отвори процесе оптималне алокације својинских права, да оно одреди најефикасније власнике. Односно, да акције, преко тржишта, добију они који су за њих спремни да највише плате.

Метод који је то до данас у пракси постигао били су ваучери. То је искуство Чешке и Русије, прибалтичких земаља. Подјелом бесплатних ваучера становницима на износ одређеног за то друштвеног капитала шокирате сваког појединца, или барем критичну масу. *Гдје уложити беслајно добијен ваучер?* То је питање које себи поставља сваки грађанин. Тако се приватизација спушта на ниво грађанина, она се демократизује и отвара тај познати мегатренд развоја: *својинска демократија*. Тако се, по мом мишљењу, мијења и мотивација грађана: стварају се услови да се формира мотивационо језгро које гура напријед, а које настаје преко тржишта. Брзина је важан приватизациони ресурс. На почетку, већина има исту шансу! А као продавци се на тржишту налазе прави власници: грађани. Сада се социјална праведност, као *други важан критеријум* приватизације,

трансформише. Правичне подјеле по главама, коју одређује закон, на једнакост шанси, односно на степен информисаности. Тако је социјална правда већа ако су грађани више и потпуније информисани. А то је и искуство Русије. То је у складу са поставкама информатичког друштва. Истина, у раду Романенка у овој књизи говори се о свим негативностима шок терапије од 1991-1994. у Русији. Наводе се подаци о паду производње – као економској цијени транзиције. Међутим, губи се из вида:

- (1) Да је већ 1995. године ниво производње у Русији на нивоу од 97% од 1994. Пад се зауставља.
- (2) Да ниједан модел не може да се реализује тако промјтно.

Није транзиција довела до кризе, већ обрнуто – криза захтијева рјешење кроз транзицију. Романенко наводи да је већина богатства у власништву 3-4% становништва. Али то су показала и Бергсонова истраживања из 1978. године. Шошкић и Лалић доста говоре о праведној цијени! Ја спадам у економисте који сматрају да је цијена само један од елемената приватизације и то мање важан.

Зашто цијена није у првом плану?

1. Чеси су као основни критеријум ваљаности пројекта приватизације предузећа поставили перспективу предузећа. Каква је његова развојна шанса? Приоритет су имали не они пројекти који су нудили већу цијену, већ они који су државу ослобађали социјалних брига, пројекти који су имали развојну визију.
2. Шта се дешава са штедњом која је извор инвестиција уколико се за предузеће плати висока цијена?

Највећи дио те акумулације одлази држави, која ће њоме да финансира своје дефиците и своје нерационалности или служи као материјална основа владајуће политичке гарнитуре.

На другој страни црпиће снагу приватном сектору, који треба да улаже.

Значи, новац од приватизације треба да остане предузећу које је претходно власнички реструктурирано. Власник који има новац ће са највише интереса вршити реструктурирање предузећа.

Везано за схватање приватизације је и Шошкићев став о томе да се инфраструктура не приватизује већ да остаје у

власништву државе. Као разлог наводи се: (1) очување дијела друштвеног капитала за будуће генерације, и (2) да се чува јавни интерес. Ни једно ни друго не могу да прихватим.

(1) Свако даље чување друштвеног капитала је његово топлјење! Па знате ли ви колике су дубиозе у електро-привреди!?

(2) Да ли држави треба својина да би штитила јавни интерес? Не! Држава то ради законом.

Хтио сам да кажем да само на принципима економских и политичких слобода, принципом тржишта можемо градити отворено друштво у Поперовом смислу. Заиста тржиште и јесте, како каже Ха-

јек, механизам који непријатеља претвара у пријатеља. Стога ми је посебно био интересантан текст у овој књизи Александра Панкратова који инсистира на слободи привређивања и предузетништву.

Слажем се са ставовима у већини радова да је вријеме важан фактор транзиције. Међутим, ја мислим да кад је вријеме у питању, не треба тражити одговор на питање: *до када ће да траје транзиција*, јер она нема краја, промјена је једина константа у овом свијету, већ је важно *кад транзиција почиње*! Почетак и брзина су важни ресурси транзиције! Ја сам тако и схватио поруку ове вриједне књиге.

Веселин Вукотић

Милош Марјановић и Слободанка Марков: *Основи социологије*, Нови Сад : Универзитет у Новом Саду 1995.

Уџбеник "Основи социологије" аутора др Милоша Марјановића и др Слободанке Марков, универзитетских професора из Новог Сада, у обухватном тројном историјском оквиру (марксизам, функционализам и интеракционизам) разматра основна сазнања из социологије и упућује у социолошки начин поимања друштвених појава.

Једна од тешкоћа приликом писања овог уџбеника прилазила је из његове намјене.

Социолошки садржаји писани су за потребе студената, прије свега Правног и Природно-математичког факултета, а затим и осталих универзитетских јединица које имају наставну потребу садржану у основном курсу из социологије. Због тога је у уџбенику требало ускладити потребе за социолошким сазнањима на студијама и друштвених и природних наука, што су аутори постигли са пуном научном озбиљношћу и утемељивошћу обухватајући садржаје који представљају стандарде социолошких информација за универзитетски степен образовања.

Схватајући социологију као науку "која живи у ритму свога времена" професори Марјановић и Марков су овај уџбеник теоријско-методолошки структурисали тако да он обухвата сегменте који се односе на: појам научног сазнања,

конститутивне проблеме социологије, друштво и друштвену појаву, структуру друштва, културу, личност, промјене и развој друштва, као и савремено друштво.

У оквиру првог дијела књиге који се односи на основне појмове научног сазнања разматра се појам науке и истинитог сазнања, принципи научног сазнања, однос науке и других облика духовних творевина, као и подјела на природне и друштвене науке. Позитивизам и историзам се третирају као два значајна правца у друштвеним наукама, а у овом дијелу пажња је посвећена детерминизму уопште као одређености или условљености једне појаве другим појавама и његовим специфичностима. Појам научног метода се разматра кроз логичке елементе метода (дефиниције, индикаторе или показатеље и класификације), поступке научног истраживања и истраживачке технике (посматрање, испитивање, мјерење, статистичке методе, анализу садржаја, експеримент и упоредни метод). Ово поглавље се завршава са научним објашњењем и предавањем, научним законима и научном теоријом.

Аутори у другом поглављу књиге говоре о конститутивним проблемима социологије кроз разматрања о предмету социологије, односу социологије и других друштвених наука и глобалном со-